

*Jan Głuchowski*¹

Stan nauki prawa podatkowego w okresie Polski Ludowej do lat siedemdziesiątych

Niniejsze opracowanie jest pionierską próbą ujęcia tytułowej kwestii. Jest też jedynie przyczynkiem, gdyż pełne przedstawienie nauki prawa podatkowego w socjalistycznej Polsce wymaga zbiorowego wysiłku lub indywidualnych wieloletnich badań. Tymczasem, ze względu na fakt, że bezpośrednio po wojnie właśnie w Toruniu podjęto badania podatkowe, których efektem były pierwszy skrypt, pierwszy podręcznik i pierwsza monografia z tego zakresu, czuję się w obowiązku poczynienia przysłowiowego pierwszego kroku.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika jest kontynuatorem działalności Uniwersytetu Stefana Batorego. Z Wilna przyjechali do Torunia nie tylko profesorowie, asystenci i część studentów, ale również personel administracyjny i pomocniczy, łącznie z pracownikami portierni.

Prawo skarbowe reprezentował tamtejszy zespół, któremu przewodniczył profesor Leon Kurowski oraz jego współpracownicy, późniejsi profesorowie prawa finansowego na różnych uczelniach: Waław Goronowski i Jerzy Harasimowicz (Uniwersytet Warszawski), Jadwiga i Zbigniew Jaśkiewiczowie (Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Sopocie i Uniwersytet Gdański), Henryk Reniger (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie).

Profesor Kurowski był nietuzinkową postacią². Był synem sędziego z Witebska, odbył studia prawnicze w Wilnie i w 1932 r. został zatrudniony w katedrze profesora prawa skarbowego Mieczysława Gutkowskiego. Jako stypendysta przedwojennej fundacji nauki polskiej odbył staże naukowe we Francji, Wielkiej Brytanii i Szwajcarii. Już od początku swych

¹ Jan Głuchowski – profesor doktor habilitowany, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, <https://orcid.org/0000-0002-7157-3311>

² Por. E. Chojna-Duch, *Leon Kurowski (1907–1998)*, [w:] K. Piotrowska-Marczak, B. Pietrzak, J. Fila (red.), *Nasi mistrzowie w nauce o finansach*, Warszawa 2020, s. 119–122.

badan, które znalazły wyraz w publikacjach, zajął się prawem budżetowym oraz systemem podatkowym gmin. Po wojnie pełnił przez krótki okres funkcję sekretarza Krajowej Rady Narodowej. Obok funkcji akademickiej w Toruniu w 1949 r. rozpoczął pracę jako profesor nadzwyczajny w Uniwersytecie Warszawskim.

To on właśnie na UMK był inicjatorem i redaktorem publikacji, którą należy uznać za pierwszy powojenny podręcznik prawa finansowego – *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*³. To blisko ośmiusetstronicowe dzieło formatu A4 zawierało, obok opracowań autorskich, ustawowe i wykonawcze akty normatywne. Można sobie wyobrazić, jak trudno było zdać egzamin z tego przedmiotu. Warto wspomnieć o tym, że fundusze na wydanie tego tomu pochodziły z budżetu Koła Przyjaciół Zakładu Skarbowości UMK, którego członkami byli prominentni kierownicy instytucji i firm, których produkty obciążone były akcyzą. Hojne wspieranie koła brało się zaś stąd, że Kurowskiemu, jako wiceministrowi skarbu (1945–1951), podlegały podatki. Koło stać więc było nie tylko na wydanie tej książki, ale i całej serii, której poszczególne tomy były drukowane na porządnym papierze, w twardej oprawie.

Na dwadzieścia osiem opracowań zawartych w *Wybranych źródłach...* pięć poświęcono prawu podatkowemu. Motywy opracowania publikacji Kurowski przedstawił we wstępie, pisząc, że ponieważ brak było podręcznika obowiązującego prawa finansowego, który mógłby służyć jako pomoc dla studentów wydziałów jurystycznych i ekonomicznych, to należało wypełnić tę lukę.

Ponieważ zaś był to początek okresu stalinowskiego, w pierwszym z opracowań prof. UW Stefan Rozmaryn uznał czołobitnie, że właściwe określenie współczesnego polskiego systemu skarbowego było nieodzownym warunkiem w nowym ustroju demokracji ludowej. Stwierdził on: „dojść trzeba do wniosku, że przyjętego dotąd przeważnie w nauce burżuazyjnej pojęcia systemu skarbowego nie byłoby obecnie heurystycznie wartościowym, gdyż nie odzwierciedla ono rewolucyjnych zmian, jakie dokonały się w naszym ustroju gospodarczym [...], który przedstawia się dziś jako zjawisko społeczno-gospodarcze i prawne zasadniczo przeciwstawne systemowi skarbowemu Polski przedwojennej, która była państwem kapitalistyczno-obszarniczym”⁴.

Przechodząc do opracowań podatkowych, należy stwierdzić, że ich wspólną cechą było jurystyczne ujęcie problemów oraz brak cytatów

³ L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949.

⁴ S. Rozmaryn, *O nowe pojęcie polskiego systemu skarbowego*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949, s. 1.

i przywołań dzieł klasyków marksizmu-leninizmu, które „zachwaszczały” większość publikacji humanistycznych. Ich treść dotyczyła w kolejności zobowiązań podatkowych oraz podatków: dochodowego, od wynagrodzeń, obrotowego, od nabycia praw majątkowych.

Autor pierwszego opracowania, Marian Wiśniewski⁵, rozpoczął rozważania od stwierdzenia, że obowiązek świadczenia pieniężnego na rzecz Skarbu Państwa lub związku samorządu terytorialnego wynika z ustawy. Ta zaś określała: podmiot otrzymujący świadczenia podatkowe, podmiot ponoszący je, przedmiot podatku, podstawę opodatkowania, stopę podatkową oraz terminy płatności. W konkluzji stwierdził, że część ogólna prawa podatkowego regulowała zasadniczo zagadnienia wiążące się z powstaniem i wygaśnięciem zobowiązania podatkowego, natomiast poszczególne ustawy podatkowe określały elementy charakteryzujące istotę każdego podatku.

W kolejnym opracowaniu Zbigniew Jaśkiewicz zajął się opodatkowaniem dochodów⁶. Miało ono związek z monografią, którą przedstawiamy poniżej.

Autorem trzeciego był Leon Kurowski⁷. Pisał, że z punktu widzenia socjalno-ekonomicznego w podatku od wynagrodzeń nastąpiło przede wszystkim znaczne rozszerzenie przedmiotu opodatkowania, zwężenie zakresu zwolnień, podniesienie kwoty wolnej od podatku, wyodrębnienie twórczości z punktu widzenia obciążenia jej podatkiem od wynagrodzeń. Równocześnie zerwano z rocznym okresem obliczania oraz kumulacją wynagrodzeń.

W przedostatnim opracowaniu⁸ zaprezentowano skomplikowany podatek obrotowy. Punktem wyjścia było stwierdzenie, iż był on najważniejszy ze wszystkich pod względem wysokości wpływów budżetowych z tego tytułu. W 1949 r. przewyższał niemal dwukrotnie wszystkie pozostałe daniny publiczne razem wzięte. Wynikało to między innymi z włączenia do niego z dniem 1 stycznia 1949 r. akcyz i opłat monopolowych.

Dział podatkowy podręcznika zamykała prezentacja Jadwigi Jaśkiewiczowej⁹. Autorka zajęła się podatkiem od nabycia praw majątkowych,

⁵ M. Wiśniewski, *Zobowiązania podatkowe*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949, s. 360–372.

⁶ Z. Jaśkiewicz, *Podatek dochodowy*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949, s. 373–403.

⁷ L. Kurowski, *Charakterystyka podatku od wynagrodzeń*, [w:] idem (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949, s. 404–419.

⁸ K. Wąsowski, *Podatek obrotowy – charakterystyka ogólna*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949, s. 420–444.

⁹ J. Jaśkiewiczowa, *Charakterystyka podatku od nabycia praw majątkowych*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949, s. 445–465.

podkreślając, że był on ekonomicznie niejednolity. Zaproponowała też, aby w miejsce opodatkowania wszystkich aktów obrotu i wszystkich rodzajów od płatnego nabycia praw majątkowych wprowadzić tylko opodatkowanie obrotów od posiadania majątku lub dochodu. Spowodowałoby to zarzucenie ustalania przedmiotu podatkowego według normy generalnej i wymagałoby ścisłego określenia, które z aktów obrotu niezawodowego podlegały opodatkowaniu.

Autorem pierwszej monografii prawa podatkowego był Zbigniew Jaśkiewicz. Jej oceny dokonał we wstępie Leon Kurowski¹⁰. Jego zdaniem zawarta w pracy analiza przedwojennego podatku dochodowego w zestawieniu z powojennym była trafna. Autor przedstawił temat sumiennie i poprawnie, dał wyraźny, prosty i jasny obraz obowiązującego w 1949 r. podatku dochodowego, przedstawił jego plusy oraz elementy, które wymagały zmian. Do tych ostatnich należała koncepcja wyodrębnienia podatku od przedsiębiorstw państwowych oraz przekształcenie opodatkowania spółdzielczości i przedsiębiorczości samorządowej. Kurowski specjalną uwagę poświęcił też uprzywilejowanej pozycji twórców w podatku dochodowym, łagodniejszemu obciążeniu drobnych rzemieślników oraz pracowników inżynieryjno-technicznych. W związku z powyższym uznał on, że praca będzie przydatna przede wszystkim dla praktyków na

196

polu podatkowym i studiującej młodzieży. Dla młodzieży tej szczególnie użyteczny był dwuczęściowy skrypt z wykładów doktora Zbigniewa Jaśkiewicza. Pierwsza część¹¹ zawierała następujące zagadnienia: ogólny rzut oka na strukturę polskiego systemu podatkowego i strukturę prawa podatkowego, część ogólną podatkowego prawa materialnego, zobowiązania podatkowe, podatek obrotowy, od nabycia praw majątkowych, nieruchomości oraz opłatę skarbową. Prezentację otwierało sprecyzowanie pojęć i zasad ogólnych. Mianem prawa podatkowego określono ogół norm odnoszących się do systemu podatkowego. To zasadne i szerokie ujęcie ułatwiło przedstawienie istoty poszczególnych podatków. Autor trafnie uznał za zaletę rozwiązań fiskalnych wydzielenie w obrębie prawa podatkowego dwu jego części – materialnego oraz formalnego.

W części drugiej¹² ujęto podatki: dochodowy, od wynagrodzeń, gruntowy, od wzbogacenia, od lokali, od publicznych zabaw, rozrywek i widowisk, od kopalń, a także formalne prawo podatkowe, postępowanie podatkowe i postępowanie egzekucyjne. Mimo dydaktycznego charakteru publikacji w części końcowej przedstawiono koncepcję struktury for-

¹⁰ Z. Jaśkiewicz, *Przebudowa podatku dochodowego w Polsce powojennej*, Toruń 1949.

¹¹ Skrypt z wykładów dra Zbigniewa Jaśkiewicza, *Prawo podatkowe. Zeszyt I*, Toruń 1949.

¹² Skrypt z wykładów dra Zbigniewa Jaśkiewicza, *Prawo podatkowe. Zeszyt II*, Toruń 1950.

malnego prawa podatkowego. Miałoby ono składać się z trzech części: przepisów wspólnych dla postępowania wymiarowego i poborowego, zagadnień szczegółowych z zakresu postępowania wymiarowego, postępowania egzekucyjnego.

Zbigniew Jaśkiewicz urodził się w Jerynie (Rosja), a w 1921 r. wrócił wraz z rodzicami do Polski¹³. W 1936 r. wstąpił na Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego. Studia dokończył w 1947 r., po repatriacji do Torunia. Rok później obronił rozprawę doktorską i został adiunktem. W latach 1948–1949 był wykładowcą skarbowości w Szkole Prawniczej Ministerstwa Sprawiedliwości w Toruniu oraz prowadził zajęcia wyjazdowe w Studium Administracyjno-Prawnym w Olsztynie (1949–1951). Po likwidacji wydziału prawa na UMK został służbowo przeniesiony do Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Sopocie i kierował tam katedrą finansów do momentu powstania Uniwersytetu Gdańskiego w 1970 r., w którym objął katedrę prawa finansowego. Z wdzięcznością nadmienię, że był moim promotorem w przewodzie doktorskim w 1965 r., opiekunem habilitacji (1970 r.) i recenzentem w postępowaniu o profesurę zwyczajną w 1986 r.

W początku lat sześćdziesiątych szczególnie cennym wkładem profesora Jaśkiewicza w rozwój prawa podatkowego była pionierska monografia na temat opodatkowania konsumpcji¹⁴. Punktem wyjścia rozważań były cztery tezy: celowość opodatkowania konsumpcji wynikała z konieczności stosowania różnorodności podatkowej, jej obciążenie służyło potrzebom publicznym, opodatkowanie konsumpcji w gospodarce socjalistycznej – w związku ze stosunkowo małą rozpiętością dochodów indywidualnych – nie była tak regresywna jak na Zachodzie, w określonym stopniu podatki tego typu wpływały na dopasowanie popytu do podaży. Równocześnie, w związku z włączeniem akcyz do podatku obrotowego, trudno było ustalić stopień obciążenia spożycia i podjąć próbę dokładniejszego porównania obciążeń indywidualnych w Polsce z obciążeniami w innych krajach, w których wyodrębniono akcyzę. W rezultacie autor opowiedział się jednoznacznie za zerwaniem z opodatkowaniem konsumpcji w ramach obciążenia obrotu i za jego prawnym, samoistnym istnieniem. Był on również redaktorem i współautorem zbioru *Studiów podatkowych i budżetowych* (Toruń 1964) dedykowanych profesorowi L. Kuroowskiemu, w którym znalazło się jego pionierskie opracowanie *Przerzucalność podatku w polskim systemie podatkowym*.

¹³ Patrz E. Juchniewicz, J. Gluchowski, *Zbigniew Jaśkiewicz 1918–2008*, [w:] K. Piotrowska-Marczak, B. Pietrzak, J. Fila (red.), *Nasi mistrzowie w nauce o finansach*, Warszawa 2020, s. 69–74.

¹⁴ Z. Jaśkiewicz, *Teoria akcyzy w Polsce Ludowej*, Sopot 1963.

Badania prawnopodatkowe prowadzono też po wojnie na innych uniwersytetach. Na wstępie warto sobie uświadomić, że było ich w opisywanym okresie niewiele – funkcjonowały tylko w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Poznaniu, Łodzi, Toruniu i dwa w Lublinie (UMCS i Katolicki Uniwersytet Lubelski).

W stołecznym uniwersytecie najpoważniejszym dorobkiem fiskalnym legitymował się profesor Jerzy Lubowicki. Urodził się w Warszawie, edukację zdobywał również w Piotrogradzie¹⁵, a magisterium uzyskał na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego. Tytuł jego doktoratu to *Polityka podatkowa Polski*, a habilitacji w 1947 r.: *Podatek jako środek polityki ekonomicznej*. W dalszym etapie rozwoju naukowego kontynuował badania fiskalne, publikując: *Podatek od wynagrodzeń* (1960), *Opodatkowanie wynagrodzeń w ustroju socjalistycznym* (1960), *Polityka podatkowa Polski Ludowej* (1962). Nie zaniechał przy tym publikacji dydaktycznych: *Wybrane źródła do prawa finansowego* (1945, wyd. 2 – 1948), *Nauka skarbowości i prawa skarbowego* (1947, wyd. 2 – 1960–1961), część w podręczniku *Prawo finansowe* (1955).

Drugą wybitną postacią na Uniwersytecie Warszawskim w tej samej dyscyplinie był profesor Marian Weralski¹⁶. Po magisterium w 1938 r. uczęszczał na seminarium skarbowości profesora Romana Rybarskiego. Stopień doktora uzyskał w 1949 r., a przewód habilitacyjny zakończył pomyślnie w 1955 r. Jednym z trzech jego nurtów badawczych było prawo podatkowe. Z tego zakresu opublikował: *Kierunki reformy polskiego systemu finansowego* (1960), *Podatkowe elementy ubezpieczeń gospodarczych w Polsce* (1962), *Współczesna teoria społecznych granic opodatkowania* (1962), *Oddziaływanie za pośrednictwem podatków na decyzje inwestycyjne* (1968).

Na szacownym Uniwersytecie Jagiellońskim prawem podatkowym zajmowali się profesorowie Karol Ostrowski i Apoloniusz Kostecki. Pierwszy z nich podjął pracę akademicką w 1945 r., początkowo jako asystent wolontariusz, a rok później został zatrudniony etatowo¹⁷. Z podatkami wiązała się jego obszerna monografia *Polityka podatkowa Polski przedwrześniowej* (1958). Natomiast systemowi podatkowemu doby powojennej poświęcił rozprawę *Zagadnienie istoty i celowości podatków w gospodarce państwowej*, w której rozważył kontrowersyjną zasadność poboru podatków od przedsiębiorstw państwowych. Równie kontrowersyjną była kwestia przedstawiona w publikacji „Za” czy „przeciw” podatkowi od wynagrodzeń. Dopelnieniem owego dorobku był artykuł *Niektóre zagadnienia taryf podatkowych*.

¹⁵ G. Bautruszajtys, M. Supera, *Jerzy Lubowicki (1898–1964)*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010, s. 100–101.

¹⁶ G. Bautruszajtys, *Marian Weralski (1916–1993)*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010, s. 105–106.

¹⁷ A. Kostecki, *Karol Ostrowski (1897–1977)*, [w:] *idem* (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010, s. 46–52.

Jego uczeń, Apoloniusz Kostecki, stwierdził, że przedstawiony powyżej dorobek stworzył podstawę do rozwoju polskiej teorii prawa podatkowego przez uczniów profesora. Najwybitniejszym z nich był on sam. Pochodził z Poznania¹⁸, studia prawnicze ukończył na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1952 r. Legitymował się szczególnie znaczącym dorobkiem w dziedzinie teorii norm prawnopodatkowych oraz teorii podatkowego stanu faktycznego. Poza publikacjami na ten temat wydał również drukiem takie prace jak: *Podmiotowość podatkowa*, *Podatkowy stan faktyczny*, *Teoria podatkowego stanu faktycznego*, *Gospodarcze implikacje prawa podatkowego*, *Polskie prawo podatkowe na tle porównawczym*, *Podatek dochodowy od osób prawnych i jego współczesna alternatywa*, *Niektóre problemy kodyfikacji prawa podatkowego*. Był też współautorem publikacji dydaktycznej *Wybrane źródła prawa podatkowego* (1961, 1967) w zakresie dotyczącym podatków, opłat i ceł. Miał szerokie kontakty zagraniczne ze środowiskiem podatkowym, czego owocem była publikacja *Tax Concessions Granted by Polish Government* („Bulletin for International Fiscal Documentation” 1964, no. 12).

Na Uniwersytecie Wrocławskim postacią niezwykle barwną na niwie podatkowej był lwowianin, profesor Lesław Adam. Rozsadzała go energia – jak opowiadali współpracownicy, prowadząc plastikowego trabanta z NRD, był postrachem kierowców. Miał ogromne poczucie humoru, zaprawione autoironią. Zapowiedział też, że na pogrzebie nie życzy sobie zbyt smętnego nastroju i należy też opowiedzieć kameralnie jakiś dowcip (jego uczeń, profesor Ryszard Mastalski, spełnił to życzenie). Stopień doktora praw uzyskał w 1938 r.¹⁹ Poszerzał swą wiedzę jako stypendysta Fundacji Rockefellera w Anglii, Francji i Szwajcarii. We Wrocławiu zorganizował w 1946 r. Katedrę Prawa Skarbowego i Nauki Skarbowości, która w 1950 r. stała się Katedrą Prawa Finansowego.

Bardzo ważną pozycją w jego dorobku była monografia poświęcona kapitalistycznemu systemowi fiskalnemu²⁰. Wydano ją w ramach serii Państwowego Towarzystwa Ekonomicznego o problematyce finansów współczesnego kapitalizmu. Pozostałe opracowania dotyczyły pieniądza i polityki pieniężnej, systemu bankowego, finansów i polityki finansowej, systemu budżetowego, systemu przedsiębiorstw oraz ubezpieczeń gospodarczych. Adam wyodrębnił w swej pracy: genezę i pojęcie daniny publicznej, istotę podatku, istotę opłat, daniny publiczne w Polsce

¹⁸ I. Czaja-Hryniak, *Apoloniusz Kostecki*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010, s. 53–58.

¹⁹ R. Mastalski, *Historia katedry prawa finansowego na Uniwersytecie Wrocławskim*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010, s. 95–100 oraz *idem*, *Lesław Adam (1908–1979)*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010, s. 101–102.

²⁰ L. Adam, *Podatki i opłaty w kapitalizmie*, Warszawa 1962.

międzywojennej, system podatkowy Anglii współczesnej oraz ekonomiczne oddziaływanie podatków i opłat. Słabością dzieła było ograniczenie pola badawczego do jednego kraju zachodniego.

Drugą pracą podatkową, jaka powstała w zespole wrocławskim, była rozprawa doktorska Krystyny Jandy-Jendrośki pt. *Społeczne i techniczne założenia taryf podatkowych* (1951). Później, w latach siedemdziesiątych, opublikowała ona rozprawę habilitacyjną *Progresja w prawie podatkowym i jej zastosowanie przy opodatkowaniu dochodów w Polsce*.

Na Uniwersytecie Poznańskim w opisywanym okresie funkcję kierownika Katedry Skarbowości i Prawa Skarbowego – później prawa finansowego – pełnił profesor Jan Karol Zdzitowiecki²¹. Urodził się w Chronowie w powiecie radomskim. Studia prawnicze ukończył na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w 1923 r. Trzy lata później uzyskał dyplom magistra ekonomii w Poznaniu i tam rozpoczął pracę akademicką. Był postacią wyjątkową. Sylwetką przypominał angielskiego arystokratę, podobnie było z manierami. Jego dobroć, uczciwość, pobłażliwość i wyrozumiałość były nie tylko wyrazem ukształtowanego charakteru, ale również mądrości życiowej i realizmu w ocenie ludzi. Mawiał, że „nie mierzy się ich na łokcie”.

200

Mimo łagodnego usposobienia profesor Zdzitowiecki był w określonych kwestiach całkowicie pryncypialny. Uważał, że pewne wartości są niezmiennie, a ich hierarchia nienaruszalna. Kiedy po wojnie zapytano go w czasie pobytu za granicą, czy w związku ze zmianami ustrojowymi, jakie zaszły w Polsce, nie zmienił swych poglądów, odparł, że od czasów przedwojennych nie zaszło nic tak ważnego, co mogłoby go skłonić do ich zmiany. Krążyły o nim na wydziale i na uczelni dziesiątki anegdot i historii, z których część utrwalono w różnych publikacjach.

O tych, którzy zbyt naukowo podchodzili do świata, mawiał, że potrafią odpowiedzieć na mnóstwo pytań z wyjątkiem dwu najważniejszych: „skąd się to wszystko wzięło?” i „dokąd to zmierza?”. Gdy jego uczniowie, wówczas doktorzy, Andrzej Komar i Wojciech Łączkowski, oświadczyli mu kiedyś, że będą uczestniczyć w komisji przyjęć na wydział prawa, zapytał, z jakich przedmiotów będą zdawać kandydaci, a słysząc, że będą to historia, geografia i język obcy, pokiwał refleksyjnie głową i podzielił się z nimi uwagą: „A wiecie co, panowie. Ja myślę, że wystarczyłoby każdemu kandydatowi zadać jedno i to samo pytanie: Co słyszać?”.

Osobiście pamiętam też dwa epizody. Profesor był wraz z Lesławem Adamem recenzentem mojej rozprawy doktorskiej. Gdy siedzieliśmy przy kolacji w klubie uniwersyteckim UMK, spojrzał w pewnym momencie na zegarek, potoczył wzrokiem, dostrzegł radio i zwrócił się do zebra-

²¹ E. Wojciechowski, *Jan Zdzitowiecki (1898–1975)*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010, s. 137–142.

nych: „Pozwólcie państwo, że się przysięgę teraz do odbiornika, bo zawsze o 22 słucham audycji Wolnej Europy”. Warto pamiętać, że w latach sześćdziesiątych była ona traktowana jako wroga i nieakceptowana.

Trzy lata później odbywała się w Kołobrzegu ogólnopolska konferencja katedr prawa finansowego. Właśnie kończyła się przerwa obiadowa i wracaliśmy na salę obrad. Profesor wracał ze spaceru ze Zbigniewem Pirożyńskim z Warszawy. Gdy mnie mijali, zwrócił się do niego: „Dziękuję, profesorze za nasz spacer. Z panem się tak dobrze milczało”.

Biegła znajomość języka włoskiego i długie badania w Italii pozwoliły mu na napisanie w 1932 r. doktoratu *Naprawa pieniądza włoskiego*. Pięć lat później opublikował *Faszyzm i włoski system podatkowy*. Natomiast pierwsza powojenna monografia, licząca 650 stron, była unikatowym opracowaniem z historii polskiej skarbowości i opodatkowania²². W wymienionych i późniejszych pracach profesora można było znaleźć zarówno nowe koncepcje, jak i propozycje *de lege ferenda*. Warto wreszcie wspomnieć i o tym, że część dorobku Jana Zdzitowieckiego poświęcona była dydaktyce nauczania finansów i prawa finansowego w szkołach wyższych.

Jak wspomina jego uczeń – Eryk Wojciechowski – profesor zmarł po krótkiej chorobie. W bardzo długim kondukcie żałobnym odprowadzającym profesora na miejsce wiecznego spoczynku uczestniczyli uczniowie, przyjaciele i studenci, a prowadził go ówczesny sufragan Archidiecezji Poznańskiej – biskup Marian Przykucki.

W Łodzi od momentu utworzenia uniwersytetu w 1945 r. kierownikiem katedry był profesor Jerzy Lubowicki. Po jego śmierci w 1964 r. została nim profesor Natalia Gajl, pełniąca tę funkcję przez prawie trzydzieści lat²³. Urodziła się w Poznaniu, ale studia prawnicze ukończyła w 1950 r. na Uniwersytecie Łódzkim i tam się doktoryzowała (1959 r.) i habilitowała (1963 r.). Dwie jej publikacje zwarte z zakresu prawa podatkowego ukazały się dopiero w latach dziewięćdziesiątych.

Natomiast na tej samej uczelni obok Wydziału Prawa funkcjonował Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny. Jego pracownikiem był Janusz Chechliński, absolwent wrocławskiego wydziału prawa (1949 r.), który od 1951 r. podjął pracę jako asystent, a później adiunkt w Katedrze Finansów Szkoły Głównej Planowania i Statystyki (obecnie SGH)²⁴. W 1961 r. uzyskał habilitację, a rok później podjął pracę na Uniwersytecie Łódzkim. Zrezygnował z niej w 1967 r., gdyż został zatrudniony w Wojskowej

²² J. Zdzitowiecki, *Fiskalne metody polityki populacyjnej i Xiążę Minister Franciszek Xawery Drucki-Lubecki. 1778–1846*, Warszawa 1946.

²³ T. Dębowska-Romanowska, *Natalia Gajl (1921–1998)*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010, s. 165–171.

²⁴ K. Kietlińska, *Janusz Chechliński 1926–1996*, [w:] K. Piotrowska-Marczak, B. Pietrzak, J. Fila (red.), *Nasi mistrzowie w nauce o finansach*, Warszawa 2020, s. 25–27.

Akademii Politycznej na etacie generała oraz równolegle w Wydziale Nauki i Oświaty Komitetu Centralnego PZPR.

Wspominamy o nim w tym miejscu ze względu na prawnicze wykształcenie oraz fakt, że jako jedyny z ekonomistów w tym czasie był autorem teoretycznej monografii podatkowej²⁵. Była to nawet jak na owe czasy pozycja napisana z wyjątkowo marksistowskiego punktu widzenia. Z bibliografii wynika, że autor wykorzystał cztery prace F. Engelsa (w tym *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*), dwie W. Lenina (w tym *Państwo a rewolucja*), pięć K. Marksa (w tym *Krytykę programu gotajskiego*). Autorów tych dzieł przytaczał nie tylko w przypisach, ale również i w tekście.

Część z rozważań Chechlińskiego miała wprost charakter propagandowy. Pisał, że „podatki konsumpcyjne są powiązane z produktami codziennego spożycia, na które robotnik musi wydać proporcjonalnie znacznie więcej niż kapitalista”²⁶. Polemizował z pozycji marksistowskiej z wieloma polskimi autorami zajmującymi się podatkami i to zarówno prawnikami (Z. Jaśkiewiczem), jak i ekonomistami (T. Kierczyńskim). Tego ostatniego paternalistycznie pouczał, że „nie bierze pod uwagę założeń, jakie poczynił Marks”²⁷. Jaśkiewiczowi zaś bezpodstawnie zarzucał błędy w stwierdzeniach, które były i są powszechnie przyjętym kanonem w opodatkowaniu, że istotą podatku jest przymus do indywidualnego świadczenia na rzecz ogółu, a jego kształt zależy od ustroju i zadań państwa. W zakończeniu napisał jednoznacznie, że zadaniem jego pracy było podjęcie krytyki tez podatku dotyczących jego podstaw i konkludował, że „krytyka ta była zresztą przeprowadzona przez klasyków marksistowskiej ekonomii politycznej”²⁸.

W owym czasie ta monografia była przyjęta przez środowisko naukowe z pełną powagą i nie mogła spotkać się z krytyką. Po latach okazała się nieprzydatna i stanowi klasyczny przykład apologetycznej nauki socjalistycznej.

W Lublinie do lat siedemdziesiątych nie istniała na KUL sekcja prawa. Reaktywowano ją w 1981 r., początkowo w ramach Wydziału Prawa Kanonicznego, a od 1983 r. Wydziału Prawa Kanonicznego i Nauk Prawnych²⁹. Natomiast w powstałym tuż po wojnie Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w 1951 r. utworzono Katedrę Prawa Finansowego. Jej pierwszym pracownikiem był dyrektor departamentu w Ministerstwie

²⁵ J. Chechliński, *Z zagadnień teorii podatku*, Warszawa 1963.

²⁶ *Ibidem*, s. 247.

²⁷ *Ibidem*, s. 271.

²⁸ *Ibidem*, s. 284.

²⁹ B. Kucia-Gościura, *Katedra Finansów i Prawa Finansowego na Wydziale Prawa Kanonicznego i Świeckiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010, s. 113–118.

Finansów dr Jerzy Opydo. Od 1 stycznia 1956 do 19 maja 1989 r. zawiadywał nią profesor Henryk Reniger³⁰.

Henryk Reniger urodził się w Wilnie, studia ukończył w Toruniu w 1948 r. i w latach 1949–1956 pracował na Uniwersytecie Warszawskim, na którym pod kierunkiem Leona Kurowskiego uzyskał stopień doktora. Przedmiotem jego zainteresowania w omawianym okresie było opodatkowanie rolnictwa. Zainteresował nim również swą ówczesną asystentkę, Alicję Pomorską, która napisała dysertację doktorską na temat podatku gruntowego w Czechosłowacji. Habilitował się w 1963 r., a w 1976 r. uzyskał tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego. Dyplomy profesorskie odbieraliśmy w tym samym dniu z rąk przewodniczącego Rady Państwa, prof. Henryka Jabłońskiego.

Wiązała się z tym zabawna historia. W telegramie zapraszającym do przybycia był zwrot „w miarę możliwości bez osób towarzyszących”. Tymczasem H. Reniger przyjechał z żoną i córką, a ja z mamą i żoną, chociaż wcześniej nie kontaktowaliśmy się ze sobą. On zdecydował się zabrać tylko córkę na uroczystość do Belwederu. Ja odczekałem, aż wejdą wszyscy zaproszeni i podszedłszy do oficera Jednostki Nadwiślańskiej WP, zapytałem, czy mogę „przemycić” dwie osoby. Uzyskałem zgodę na wejście naszej trójki. Tego dnia nadano tytuły profesorów nadzwyczajnych ponad stu osobom. Towarzyszyło im tylko ośmioro najbliższych, których podczas uroczystości wręczania dokumentów oprowadzano po pierwszym piętrze pałacu. Notabene potem odbył się elegancki bankiet w Sali Pompejańskiej z gorącymi daniami, południowymi owocami i koniakiem. Henryk Reniger kilka razy wspominał, że jego żona w tym czasie „chrupie herbatniki pod pomnikiem Chopina w Łazienkach”.

Na koniec kilka refleksji dotyczących kontaktów międzynarodowych na niwie podatkowej. W omawianym okresie miały one charakter indywidualny i opierały się na osobistych znajomościach. Były też fragmentem wspólnych, szerszych zainteresowań dyscypliną prawa finansowego. Zasadniczo ograniczały się one przede wszystkim do krajów socjalistycznych, gdyż poglądy nauki zachodniej były wyłącznie przedmiotem krytyki, a czasami groziły poważnymi sankcjami. Gdy w drugiej połowie lat czterdziestych profesor Leon Kurowski przyczynił się do przetłumaczenia i wydania *Zasad skarbowości* H. Daltona, to dwa lata później jego głowę z trudem uratowali przyjaciele, w tym minister ówczesnego rządu, wilnianin Stefan Jędrzychowski, z którym się znał, bo obaj byli uczestnikami seminarium prawa skarbowego na Uniwersytecie Stefana Batorego. Równocześnie oczekiwane i bardzo pożądane do 1956 r. było cytowanie i przytaczanie źródeł marksistowskich klasyków.

³⁰ W. Wójtowicz, *Henryk Reniger (1919–1989)*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010, s. 219–221.

Owe kontakty osobiste w dziedzinie prawno-finansowej i prawno-podatkowej utrzymywali przede wszystkim profesorowie Marian Weralski i Apoloniusz Kostecki. Pierwszy posługiwał się biegle językiem francuskim oraz przebywał w okresie międzywojnia dłuższy czas we Francji w celach studyjnych. Specjalnością drugiego był bardzo dobrze opanowany, profesjonalny język niemiecki, a gronem, z którym współpracował, był przede wszystkim zespół prawa podatkowego uniwersytetu w Bochum. Najcenniejszym jednak kontaktem obu uczonych było International Bureau of Fiscal Documentation w Amsterdamie.

Z polecenia profesora Mariana Weralskiego dołączyłem do tego grona. Ta współpraca została w dalszych latach znacznie rozszerzona osobowo – wraz z członkostwem w European Association of Tax Law Professor. W ostatnich latach jej najmocniejszym ogniwem jest profesor Włodzimierz Nykiel oraz utworzone przez niego łódzkie Centrum Dokumentacji i Studiów Podatkowych, znakomicie współpracujące z IBFD.

Bibliografia

204

- Adam L., *Podatki i opłaty w kapitalizmie*, Warszawa 1962.
- Bautruszajtys G., *Marian Weralski (1916–1993)*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010.
- Bautruszajtys G., Supera M., *Jerzy Lubowicki (1898–1964)*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010.
- Chechliński J., *Z zagadnień teorii podatku*, Warszawa 1963.
- Chojna-Duch E., *Leon Kurowski (1907–1998)*, [w:] K. Piotrowska-Marczak, B. Pietrzak, J. Fila (red.), *Nasi mistrzowie w nauce o finansach*, Warszawa 2020.
- Czaja-Hryniak I., *Apoloniusz Kostecki*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010.
- Dębowska-Romanowska T., *Natalia Gajl (1921–1998)*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010.
- Jaśkiewicz Z., *Podatek dochodowy*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Biblioteka Zakładu Skarbowości Uniwersytetu Mikołaja Kopernika nr 2, Toruń 1949.
- Jaśkiewicz Z., *Prawo podatkowe. Zeszyt I*, Toruń 1949.
- Jaśkiewicz Z., *Prawo podatkowe. Zeszyt II*, Toruń 1950.
- Jaśkiewicz Z., *Przebudowa podatku dochodowego w Polsce powojennej*, Toruń 1949.
- Jaśkiewicz Z., *Teoria akcyzy w Polsce Ludowej*, Sopot 1963.
- Jaśkiewiczowa J., *Charakterystyka podatku od nabycia praw majątkowych*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949.

- Juchniewicz E., Głuchowski J., Zbigniew Jaśkiewicz (1918–2008), [w:] K. Piotrowska-Marczak, B. Pietrzak, J. Fila (red.), *Nasi mistrzowie w nauce o finansach*, Warszawa 2020.
- Kietlińska K., Janusz Chechliński 1926–1996, [w:] K. Piotrowska-Marczak, B. Pietrzak, J. Fila (red.), *Nasi mistrzowie w nauce o finansach*, Warszawa 2020.
- Kostecki A., Karol Ostrowski (1897–1977), [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010.
- Kucia-Gościura B., *Katedra Finansów i Prawa Finansowego na Wydziale Prawa Kanonicznego i Świeckiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010.
- Kurowski L., *Charakterystyka podatku od wynagrodzeń*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949.
- Kurowski L. (red.), *Prawo finansowe*, Toruń 1949.
- Kurowski L. (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949.
- Mastalski R., *Historia katedry prawa finansowego na Uniwersytecie Wrocławskim*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010.
- Mastalski R., *Lesław Adam (1908–1979)*, [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010.
- Rozmaryn S., *O nowe pojęcie polskiego systemu skarbowego*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949.
- Wąsowski K., *Podatek obrotowy – charakterystyka ogólna*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949.
- Wiśniewski M., *Zobowiązania podatkowe*, [w:] L. Kurowski (red.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949.
- Wojciechowski E., Jan Zdzitowiecki (1898–1975), [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010.
- Wójtowicz W., Henryk Reniger (1919–1989), [w:] A. Kostecki (red.), *Z dziejów katedr skarbowości i prawa finansowego w Polsce*, Kraków 2010.
- Zdzitowiecki J., *Fiskalne metody polityki populacyjnej i Xiążę Minister Franciszek Xawery Drucki-Lubecki. 1778–1846*, Warszawa 1946.

Streszczenie

Opracowanie jest pionierską próbą ujęcia kwestii stanu nauki prawa podatkowego w okresie Polski Ludowej do lat siedemdziesiątych XX w. Jest też jedynie przyczynkiem, gdyż pełne przedstawienie nauki prawa podatkowego w socjalistycznej Polsce wymaga zbiorowego wysiłku lub indywidualnych wieloletnich badań. Autor uczynił pierwszy krok na tej drodze, z uwagi na fakt, że bezpośrednio po wojnie w Toruniu podjęto badania podatkowe, których efektem były pierwszy skrypt, pierwszy podręcznik i pierwsza monografia z tego zakresu.

Słowa kluczowe: prawo finansowe, nauka prawa podatkowego w Polsce powojennej